

УДК 111. 852

Людмила Чабак

КНИГА ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ТА ПРОЦЕС ЇЇ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто процес віртуалізації книги як культурний феномен, трансформації її тексту в гіпертекст. Проаналізовано зміни у сприйнятті книги, пов'язані з розвитком сучасних інформаційних технологій, визначено характерні особливості віртуальної книги.

Ключові слова: *сприйняття, книга, текст, віртуалізація.*

Чабак Л. Книга как культурный феномен и процесс ее виртуализации

В статье рассмотрено процесс виртуализации книги как культурный феномен, трансформации ее текста в гипертекст. Проанализированы изменения в восприятии книги, связанные с развитием современных информационных технологий, определены характерные особенности виртуальной книги.

Ключевые слова: *восприятие, книга, текст, виртуализация.*

Chabak L. The book as cultural phenomenon and process of its virtualization

The article is devoted to the consideration of the book virtualization process as a cultural phenomenon, its text transformation into a hypertext. Changes in a book's perception which are related to development of modern information technologies are analysed in the article. The characteristic features of virtual book are certified.

Keywords: *perception, book, text, virtualization.*

Серед культурних феноменів, які сьогодні зазнають значної трансформації у контексті розвитку сучасних інформаційних технологій, на особливу увагу заслуговує текст, чи швидше книга, у яку цей текст вміщений.

Адже саме у книзі, в широкому розумінні цього слова, традиційно розміщувався літературний текст і його оформлення, крім того, навіть шрифт та обкладинка впливали на характер читацького сприйняття та розуміння зафіксованої в тексті інформації.

У традиційному уявленні книга постає не просто носієм текстової інформації, а своєрідним культурним феноменом з давньою історією, що має естетичний потенціал, а згодом – як витвір мистецтва у його рецептивному вимірі. Протягом століть книга еволюціонувала, залучаючи та відображаючи кращі культурні надбання людства. Вона втілювалась у керамічних плитках Месопотамії, єгипетських сувоях папірусу, скріплених аркушах пергаменту, аж до появи паперу в стародавньому Китаї. На такому різноманітному матеріалі людина прагнула зафіксувати свої думки та передати їх нащадкам. Були часи, коли книга вважалася величезною коштовністю, була сімейною реліквією, з трепетом передавалася у спадок. Змінювались і особливості сприйняття зафіксованої у книзі інформації: від беззастережної віри до критичного осмислення, естетичної співтворчості разом з автором в осягненні вміщеного в книзі тексту.

Етимологія і семантика книги в різних національних мовах, у відповідних естетичних дискурсах є складною та багатогранною. Зокрема, доведено, що слов'янська назва походить від кореня “кна” (“киен”), що означало обрубок або вирізку з дерева. Саме на дереві писали перші в Європі книги. Віддавна конституювалася і головна функція книги – чинника збереження та поширення в часі та просторі інформації певного змісту. У цьому контексті необхідним є розуміння подвійної природи книги: як випрацьованого матеріального предмета, що має свою форму і конструкцію, так і носія зафіксованої людиною писемної чи графічної інформації, тобто об'єктивованої думки, своєрідного світу знань, поглядів і авторських образів її творців, відкритого для співтворчості читачів. Іноді виділяють ще й третє значення книги, розуміючи під ним розділ або частину великого твору.

Текст постає передусім лише знаково-символічною частиною книги, одним із її структурних елементів поряд з ілюстраціями, декоративними оздобами тощо. Але текст є й головним семантичним елементом книги, що передає її сенс, зміст, семіотичну інформацію, зафіксовану за допомогою певної послідовності знаків, що виявляють дискурс автора й обумовлюють дискурс читача.

Сьогодні часи змінилися, книга вже далеко не єдиним носієм тексту. І мова йде навіть не про журнали, брошури як різновиди друкованих видань, а швидше про знецінення книги як такої, або перевтілення її у віртуальну цифрову форму. Запитання У. Еко “чи поглине комп'ютер книгу?” набуває все більшої гостроти для сучасного світу, і Україна тут не є винятком.

Сучасний розвиток науково-технічного прогресу зумовив віртуалізацію книги як такої, перехід її в “інший формат”, пов’язаний з гіпертекстом.

Саме поняття “гіпертекст” з’явилося ще у 1965 р. завдяки програмісту і філософу Т. Нельсону, який вжив його у зв’язку зі своїм проектом електронної бібліотеки, тексти якої мали бути розкидані по всьому світу й об’єднані за допомогою посилань. Дослідник розумів гіпертекст як документ, створений із фрагментів текстів таким чином, щоб їх можна було читати не у чітко визначеному порядку, а різними шляхами, залежно від зацікавлень читача, який прокладає маршрут за документом з допомогою гіперпосилань (лінків) – вказівок на інші фрагменти тексту, прив’язані до документа в цілому чи його конкретного місця [1, с. 52]. Таким чином, гіпертекст – це подання інформації пов’язаними між собою частинами, блоками, кількість і порядок розміщення яких читач може довільно обирати для свого читання і сприйняття. Саме принцип гіпертексту дозволяє налагодити всебічний та різноспрямований зв’язок між сегментами тексту та створити, при цьому, єдину специфічну мережу.

Щоправда, винайдення гіпертекстового формату не стало принципово новим для книжної культури, в якій вже давно набули розповсюдження різного роду довідкові видання, побудовані саме на основі такого принципу. Як приклад, – структура енциклопедичних видань, яка не передбачає читання від початку до кінця, а лише пошук необхідної статті серед інших, упорядкованих за певною структурою. У той же час сучасна віртуальна книга вже може і не мати свого друкованого відповідника. Широкий пласт так званої “кібератури”, або “гіперлітератури” – творів, що побудовані за гіпертекстовим принципом, призначений для читання виключно у Мережі й неможливий поза нею.

Серед таких жанрів жанрів можна назвати рамкову поезію, роман-картинку, гостьові книги, блоги (щоденники), “беззв’язний роман” та ін. Дедалі частіше окремі тексти з Мережі видаються згодом у друкованому форматі, потрапляючи до рук читачів у вигляді традиційної книги [1, с. 54].

Поява гіпертексту дозволила втілити в життя і численні теоретичні розробки представників постмодернізму, а також значно активізувати сучасні творчі літературні пошуки. Зокрема, прикладом повноцінного гіпертекстового твору за композицією став “Хозарський словник” Милорада Павича.

На відміну від інших європейських країн та США в Україні вірту-

альна книга досить повільно стає предметом повсякденного вжитку, хоча процес цей є неухильним. Частіше має місце перехідна форма, пов’язана з друком окремих частин такого електронного витвору та ознайомленням з ним вже на паперових носіях.

Розвиток віртуальної, тобто уявної, не наявної в реальному фізичному просторі книги, яку можна споглядати з екрана монітора, зумовив і зміни у її сприйнятті.

Перефразовуючи думку У. Еко, яка знайшла своїх прихильників і в Україні, з часів винайдення друкарського верстата та утвердження книги як стандартного формату для подання і зберігання інформації, у європейців почав переважати лінійний спосіб мислення, а отже, і сприйняття розміщеної в книзі інформації. Лінійність читання друкованої книги вже запрограмована в її структурі, що передбачає поділ на розділи та підрозділи, нумерацію сторінок. Для художньої літератури традиційним, як правило, було й лінійне розгортання сюжету. Тобто текст, розміщений у книзі, читався і сприймався послідовно, крок за кроком у напрямі від першої до останньої сторінки. На думку деяких дослідників, зокрема, Г. Бандальєр, під впливом сучасних інформаційних технологій виникла криза лінійного мислення, одним із проявів якої стала заміна лінійного, друкованого тексту на гіпертекст. Сьогодні літературний текст вже міститься не лише під обкладинкою книги. Він може знаходитись і на компакт-диску (CD-ROM), і у віртуальному просторі Інтернету.

Саме для гіпертексту характерна “не лінійність”. Не лінійність його читання полягає у вільному виборі читачем власного способу і порядку читання і тим самим у творенні з окремих частин власного тексту. При цьому гіпертекст залучає всі засоби естетичного впливу на читача – від суто літературних до надскладних композиційних та дизайнерських. Тим самим книга у віртуальному форматі та розміщений у ній гіпертекст значно розширюють межі свого буття. Вони перестали бути беззастережним творінням автора, активно залучивши до процесу свого творення читача. Тобто поступове переміщення з книжкового формату до віртуального простору, залишило позаду лінійність свого сприйняття.

Один з відомих мислителів сучасності Р. Барт у своєму творі з доволі промовистою назвою “Смерть автора” доволі чітко окреслив особливості “не лінійності” тексту: “Сьогодні ми знаємо, що текст являє собою не лінійний ланцюг слів, що виражають єдиний, ніби теологічний смисл, але багатовимірний простір, де поєднуються і

сперечаються одне з одним, вступають в діалог різні види письма, жоден з яких не є вихідним” [2 с. 384-391].

У той же час тенденція віртуалізації поставила під питання саме буття книги як традиційної форми існування художньої літератури, артефакту культури, матеріального предмета зі своєю формою та конструкцією.

Але на питання щодо того, що краще: книга друкowana чи книга електронна, на сьогодні немає однозначної відповіді, оскільки в процесі віртуалізації книги є як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, книга в гіпертекстовому форматі стає значно доступнішою для пересічного читача (в багатьох сенсах), оскільки зникає необхідність шукати книги в бібліотеці чи книгарні та витратити на її придбання додаткові та як на сьогодні чималі кошти.

Також віртуальна література значно сприяє зменшенню дистанції між автором і читачем (різноманітні авторські веб-сторінки, блоги), а отже, дає можливість авторові оперативного врахування читацької думки.

Література в мережі Інтернет з’являється швидше своїх друкованих відповідників, залишаючи поза увагою такі чинники, як технології виготовлення – друку, розповсюдження книжної продукції. Фактично, Інтернет дозволяє тексту, за необхідності, поставати перед читачами в момент свого народження, а також втручатися в цей текст, доопрацьовувати його разом з автором.

Водночас мережа Інтернет сприяє “розмиванню” поняття автора, нівелюючи його роль єдиного творця тексту. Проблема захисту авторських прав, а також загалом появи численних версій та варіантів твору, нових пластів та змістовних поєднань, завдяки сучасним комп’ютерним технологіям, набуває значного розмаху.

З іншого боку, можливості Інтернету сприяють формуванню поверхового читання, а також нівелюють межу між масовою літературою та художньо вартісною. Масово тиражований твір зумовлює звикання до нього у суспільстві і, як наслідок, спрощення, схематизацію у сприйнятті образу, а далі – стандартизацію смаків, поверховість естетичних вражень, уніфікацію художнього досвіду та ін.

Друкowana книга як матеріальний носій інформації, окрім елементарної зручності для читання (як з точки зору медичної та побутової), має й свої засоби впливу на читача. Як вже зазначалося, низка складових від обкладинки до ілюстрацій, від якості паперу до величини штифту впливає на процес читання.

Не останню роль у зацікавленні книжною продукцією відіграє мода, що сьогодні підтримує тенденцію переходу у віртуальний книжковий простір.

Таким чином, процес віртуалізації книги змінив сутність останньої, її традиційну природу, що асоціювалася, насамперед, з певною матеріальною формою, в якій втілювались наукові, культурні надбання людства. Крім того, перехід книги у віртуальну форму зумовив зміни у її сприйнятті, пов’язані зі складністю та неоднозначністю рецептивних процесів. Відтак, у сучасному українському та світовому естетичному й літературознавчому дискурсі триває дискусія з приводу майбутньої долі книги, чи, точніше, традиційної форми її існування.

Література:

1. Бандальєр Г. Книга versus Інтернет / Г. Бандальєр // Вісник НАН України. – 2002. – № 3. – С. 51–59.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт; [пер. с фр.]. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.